

ESZMÉK ÉS TÉNYEK Irja Mihelics Vid

A *Figaro Littéraire* augusztus 7-i számának első oldalán jelent meg a közlemény, amelyre a világ sok táján felfigyeltek. Előttém is, amikor írni készülök róla, négy külföldi lap fekszik, amelyek vele foglalkoznak. „Voltaire, mourut-il bon Catholique?” — tette fel a kérdést a háromhasábos, kövér betűkkel szedett címben *Jacques Donvez*, a szerző. „Jó katolikusként halt-e meg Voltaire?” S nyilvánvaló, hogy csak igenlő választ várhatunk rá, mert mi érdekességet ígérhetne az ellenkezője? Így viszont nem csoda, hogy éppen a gondolkodó katolikusok közt akadtak sokan, akik Franciaországban is csak habozva és gyanakodva fogtak olvasásához. Annál inkább, mert akkortájt csapkodtak legjobban a hullámok Colette temetése körül. Graham Green nyílt levelében kelt ki Fel-tin párisi bíboros-érsek ellen, amiért megtagadta az egyházi szertartást a francia irónótól. A főpap méltóság teljeseen és határozottan, bár mindvégig a szeretet határain belül, utasította vissza az érzelmi hevültségből eredő vádakat, s könnyűszerrel igazolta álláspontját. Ugyanakkor azonban a *Croix*, amely félig-meddig hivatalos magyarázatot fűzött az angol katolikus író leveléhez és a bíboros feleletéhez, feltűnő élességgel rótta meg azt az elhibázott túlbuzgóságot, amely kiváló egyéneket erőnek-erejével az egyházhoz kíván kapcsolni, csupán egy feltételezett kegyelmi megvilágosodás alapján, s akkor is főleg e feltételezett folyamat hitvédelmi érteke miatt.

A jelen esetben azonban nincs szó ilyesmiről. De nem is lehet, már csak azért sem, mert ennek a régi-régi ügynek aligha tulajdoníthatunk bármiféle apologetikai

értéket. Ettől függetlenül azonban *Michael Derrick* is, aki a *Tablet*-ben ismerteti Donvez kutatásainak eredményeit, már bevezetőben siet előrebecsátani: a most feltárt bizonyítékok meggyőzték őt arról, hogy Voltaire halála előtt valóban kiengesztelődött a katolikus egyházal, következőképpen nem történt hiba azzal, hogy a champagnei Sellieres monostorában, amelynek Voltaire unokaöccse, Mignot abbé volt a javadalmas apátja, egyházi temetésben részesítették. Ugyanígy vélekedik az *Osservatore Romano* is, amely nagy teret szentel a kérdésnek s az egyik okmányt, Voltaire elejétől végig sajátkezűen írt, majd aláírt „visszavonó nyilatkozatát” hasonmásban is közreadja. A nyilatkozat, amely 1778 március 2-án kelt, szószerinti fordításban ekként hangzik: „En, alulírott, miután 84 éves koromban négy napon át vért hánytam s nem voltam képes templomba menni, a Saint Sulpice papja azonban szíves volt jó szolgálatait tetézni azzal, hogy elküldte hozzám Gaultier atyát, kijelentem, hogy meggyóntam neki: hogy, ha Isten maga elé rendel, a szent katolikus vallásban halok meg, amelyben születtem, remélve, hogy az Isteni Könyörületesség kegyes lesz megbocsátani összes bűnemet; és hogy ha valaha megbotráncoztattam az egyházat, kérem Istennek és az egyháznak bocsánatát.” A nyilatkozatot két tanú hitelísítette. Az egyik az említett Mignot abbé, a másik Villevieille márkí volt.

Maga az, hogy Voltaire irásba adott egy ilyen nyilatkozatot, egyáltalán nem ujdonság. Szövegét is meglehetősen pontossággal ismerték. Hogy csak egy kiváló munkát említsünk, megtalálható

Alfred Noyes Voltaire-tanulmányában is. Donvez érdeme azonban, hogy felfedezte ennek a nyilatkozatnak az eredetijét, s ami még fontosabb: talált más eredeti okmányokat is, amelyeknek segítségével hozzáláthatott, hogy tisztázza annak a 12 hétnek eseményeit, amely a nyilatkozat kelteétől május 30-ig, Voltaire haláláig telt el. A zavarosságok és bizonytalanságok ugyanis, amelyek Voltaire eddigi életrajzaiban mutatkoznak, csaknem mind erre a legutolsó időszakra vonatkoznak. Összinté volt-e Voltaire, amikor kiállította nyilatkozatát? Nem hazudtolta-e meg későbbi magatartásával? Egyáltalán úgy halt-e meg, ahogy a megért emberhez illik? Megannyi kérdés, amelyekre eddig a legellentetesebb módokon feleltek.

Ismerve Voltaire eszméit és viselkedését, igazán nem ütközhetünk meg azon, hogy már a kortársak is kétségbe vonták az író hirtelen felébredt jámborságát. Nem ütközhetünk meg különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt a közismert mozzanatot, hogy Voltaire semmi körülmények között sem akart meg nem szentelt földbe kerülni, saját szavai szerint: „jeté à la voirie“. Mint barátja, d'Alembert is megírta Nagy Frigyesnek, Voltaire valami értetlenlen következetlenséggel félt attól, hogy nem részesítik majd egyházi temetésben. S ezt a mármár beteges rettegését nem is a halál közeledése váltotta ki belőle. Még fiatal ember volt, amikor tanúja volt annak, hogy Adrienne Lecouvreur-t, a Comédie Française csillagát, a kor legkiválóbb tragikáját, aki 37 éves korában az ő karjai közt halt meg, egyházi szertartás nélkül a temetőn kívül, annak szélén hantolták el. Már akkor elhatározta: nem fogja engedni, hogy vele is hasonló történjék, s ezt az elhatá-

rozását utána is többször megismételte barátai előtt. Egymagában is nyilván elégséges ok arra, hogy még a jóhiszeműségre hajlók is gyanakvással fogadják a „viszszavonó nyilatkozatot“, amelyre Voltaire valóban csak akkor szánta rá magát, amikor már tudta, hogy meg vannak számlálva napjai.

Donvez is több, részben új adattal világítja meg Voltairenek ezt a félelmét, de a felfedezett okmányok alapján mégis oda következtet, hogy ez a félelem, amely forrásában tisztára földi szempontú és izlésbeli volt, végül is más rangot és szerepet kapott. Mintegy példajaként annak, hogy mennyire tekervényesek a kegyelem útjai, éppen ez a félelem lett a döntő eszköz, az a félelem, amely miatt a külvilág elsősorban nem akarta elhinni, hogy Voltaire, szemben az elmúlással, igaz lelkéből beszélt.

Donvez szerint ez a félelem készítette leginkább Voltairet arra, hogy 1778 februárjában Párisba látogasson. Színpet persze azért hagyta el Ferneyt, hogy személyesen irányítsa az „Irene“ próbáit a Comédie Françaiseban. Az író, aki már negyvenéves korra óta „halódott“, 84 éves volt ekkor s érezte, hogy nincs sok ideje hátra. Tudomása volt arról, hogy az annecyi püspök közölte már a ferneyi plébánossal: kegyurának hamvai nem pihenhetnek megszentelt földben. Fülébe jutott az is, hogy a püspök eleve kizárta a halálos ágyon való megbánás lehetőségét. Közszájon forgott ugyanis, hogy Voltaire ismételen kijelentette a legkülönbözőbb társaságokban: ne tulajdonítsanak semmi jelentőséget annak, amit a halálos ágyon cselekednek. Annecy püspöke gondolhatta tehát, hogy amennyiben Voltaire bűnbánatot tanúsítana,

ez csak alakoskodás lenne az egyházi temetés elnyerése végett. S a püspök mindezeideig nem is tévedett — állapítja meg Donvez. Semmi jele annak, hogy amikor Voltaire Párisba érkezett, legkisebb szándékában is állt volna az egyházzal való komoly kibékülés. Amit el szeretett volna érni, egyedül az volt, hogy az országra szóló ünneplés láttára a bíboros-érsek kevésbé ragaszkodjék a kánonjog előírásaihoz, mint az anneyci püspök, s már csak udvariasságból is teljesítse kérését. S ekkor került össze Gaultier abbával, mint Donvez jellemzi: ezzel a „kongeniális“ pappal, aki káplán volt akkor a Saint Sulpice-plébánián.

Voltaire, akit jezsuiták neveltek, mindig valami elfogultsággal viseltetett irányukban. Jó és rossz értelemben egyaránt. Egykori tanárait, különösen Porée atyát, a legnagyobb szeretettel emlegette. Azután pedig, hogy 1773-ban a francia kormányzat végrehajtotta a Jézus-társaság feloszlatásáról szóló pápai bullát, Voltaire maga is hajlékot adott Ferneyben egy idős jezsuitának, Adam atyának, aki állandó sakkpartnere lett. Tudnunk kell a továbbiak megértéséhez azt is — folytatja Donvez — hogy a jezsuiták a XVIII. században szinte sajátos küldetésüknek tekintették, hogy felkeressék halálos ágyukon a katolikus vallástól elszakadt kiváló tudósokat és írókat s őket az egyházzal való kiengesztelődésre bírják. Voltaire maga is szövétt egy-egy levelében ezt, mondván, hogy egy Routh nevű angol jezsuita megpróbálkozott azzal, hogy „birtokba vegye Montesquieu utolsó óráit“. „A jezsuitát kikergették a szobából — fűzi hozzá Voltaire —, ő azonban szertekürtlelte egész Párisban: Megtérítettem a jeles férfiút; rávettem arra, hogy előttem dobja

tűzbe a Perzsa leveleket és a Törvények szellemét.“

Most azután, 23 évvel Montesquieu után, Voltaire is sorra került. Azzal a különbséggel azonban, hogy ő — nem úgy, mint Montesquieu — az ünneppeltetés lázában is kedvezően fogadta Gaultier abbának, a jezsuitának — vagy volt jezsuitának, miután a rendet feloszlatták — jelentkezését. A kapott levélre 1778 február 20-án válaszolt Voltaire s arra kérte az atyát: látogassa meg őt. Február 26-án újabb levelet küldött neki, amelyben megismételte a kérést. A rákövetkező napon Voltaire unokahúga, Denis asszony írt a jezsuitának s a maga részéről is sürgette a látogatást. Közben Gaultier abbé tanácsért és engedélyért fordult Beaumont párisi érsekhez, aki február 27-én kelt levelében fel is hatalmazta őt a látogatásra. Ezeket a leveleket is mind felfedezte Donvez a maguk kézírásos eredetiségében, ugyanúgy, mint a március 2-án kelt visszavonó nyilatkozatot, amelyet Voltaire az abbé látogatásakor állított ki. Ez egyedül is eléggé érdekes, különösen mert a hiteles szöveg némileg eltér az eddig ismert verzióktól. Így például utóbbiakban nem szerepel a „szent“ jelző a katolikus vallás mellett. Még érdekesebb azonban magának Gaultier abbének később közjegyző előtt tett és tanúkkal hitelesített vallomása. Ez az okirat, amelyet Donvez a nyilatkozattal és a levelekkel együtt szintén felfedezett, merőben más színben helyezi a Voltaire-ügyet, mint ahogy eddig általában szemlélték. Eszerint a visszavonó nyilatkozat — hogy Derricket idézzem — nem valamilyen „humbug“, amellyel Voltaire egyetlen céljaként az egyházi temetést kívánta biztosítani, és Gaultier sem az a „skalpvadász“, mint amilyenek okkal

vagy ok nélkül rendtársát, Routh atyát feltűntették.

Az ellentétes nézetek főleg abból a pamfletből táplálkoztak, amely „Qualis vita, talis mors“ címmel 1781-ben jelent meg Porrentruyben. Kiadója, Goetschy, olyan utóirattal zárta a pamfletet, hogy lám, rosszul cselekszenek a bűnösök, ha megtérésüket az utolsó pillanatra halasztják, mert elveszti értékét az a megtérés, amelyet csupán a félelem állított. A pamflet sűrűn hivatkozott Gaultier állítólagos közléseire és az érsekhez benyújtott jelentésére, s minden valószínűség szerint éppen ez készítette az abbét arra, hogy írásba foglalja és 1782 szeptember 19-én hivatalos formák között letétbe helyezze vallomását.

Gaultier előadja ebben, hogy Voltaire magatartása március 2-ától kezdve, mikor is nyilatkozatát aláírta, teljesen megváltozott. Ő meglegedetten távozott tőle ezen a napon. Nemcsak a nyilatkozat volt a zsebében, hanem 600 arany is, amit Voltaire a Saint Sulpice szegényei részére adott át neki. Mindez a porrentruyi pamfletben is ugyanígy olvasható. A pamflet szerint azonban Voltaire, alig távozott el a pap, rögtön utána éktelen méregbe jött s valószínűleg üvöltözte, hogy többé látni sem akarja; az abbé újabb jelentkezésére március 15-én sértően elutasító levelet írt, majd amikor március 30-án további levelet kapott tőle, erre már nem is válaszolt; áprilisban és májusban sem állt helyre köztük az érintkezés s ez volt a helyzet akkor is, amikor bekövetkezett Voltaire halála, heves delirium után, amelyben obszcén istenkáromlásokat hallatott.

Gaultier vallomása és a Donvez által most közzétett egyéb iratok szerint viszont Gaultier látogatásai március 2-a után sem szűntek meg Voltairénél; ellenke-

zően: együttléteik sokszorozódtak, „multipliés“. Voltaire az aránylag hosszú idő alatt továbbra is kifejezésre juttatta lelkülete változásának őszinteségét. Távol attól, hogy megtagadja az abbé fogadását, március 30-án vagy akörül ismét fogadta s ezen a napon újból meggyőnt neki. Azt is vallja az abbé, hogy szó sem volt egyházellenes kirohanásról, vagy istenkáromlásról a halálos ágyon, mint ahogy a pamflet állította; csupán annyi igaz, hogy Voltaire heves deliriumba esett, amely lehetetlenné tette, hogy az utolsó szentségeket kiszolgáltassák számára.

A március 2-i visszavonó nyilatkozat eredetijének hátlapján egy további szöveg is olvasható, amelyet Voltaire sajátkezűen írt rá. Ez a kézirat, amelynek Donvez kiemelkedő fontosságot tulajdonít, a következőképen hangzik: „Gaultier abbé ur, a gyóntatóm, figyelmeztetett arra, bizonyos körökben azt beszélik, hogy én előre tiltakoztam volna minden olyan dolog ellen, amit halálomkor cselekedném. Kijelentem, hogy soha nem tettem ilyen nyilatkozatot. Ez csak egy régi tréfalkozás, amelyet nagyon tévesen tulajdonítanak több, nálamnál felvilágosultabb tudósnak. Voltaire.“

Ezekután nem vitás — írja Derrick is —, hogy Voltaire békességben halt meg az egyházzal.

Ez természetesen előttem is bizonyosnak látszik, különben aligha részesült volna Voltaire egyházi temetésben, mégis úgy gondolom azonban, hogy Donvez közlései körül sok vita fog még kavarodni. Magam is szívesen hallanám például, hogy akiknek módjukban lett volna, miért nem cáfolták meg annakidején nyomban a nyilvánosság előtt is a pamflet állításait? Talán csak mégis szerencsésebb, ha nem ferköznek be a köztudatba olyan hí-

resztelések, amelyeket most hamisaknak kell mondanunk, feltéve, hogy hitelesek a Donvez által felfedezett iratok s megállják helyüket a belőlük levont következtetések. Mert hiszen nem kizárólag az iratok hitelességéről van itt szó — amiben egyáltalán nem kételkednek az általam olvasott cikkek szerzői —, hanem sokkal inkább arról, hogy a valóságnak megfelelően ítélte-e meg Gaultier atya a nem mindig egyértelmű helyzeteket? Az *Osservatore Romano* cikkírója is megállapítja, hogy a visszavonó nyilatkozat „elégké kimért, nyilvánvalóan egy formulához alkalmazkodó, amelyet a gyóntató sugalmazott, szinté bürokratikusnak nevezhető.” Ezzel ellentétben viszont „igazi emberi dokumentumot” lát a hátlapra rótt sorokban. Úgy véli, hogy Voltaire „talán akkor írta ezeket, amikor a gyónás után magára maradt”. Holott szerintem semmi akadály a egy olyan feltételezésnek, hogy ezt a hátiratot is Gaultier kérésére vagy unszolására állította ki Voltaire, éppen mert az egyházi temetés érdekében szükségesnek látszott a visszavonás őszinteségének bizonyítása. Nem értem egészen a végső deliriumot sem, amely miatt még az utolsó kenetet sem tudták feladni a haldoklónak. Gaultier szerint „*rage et désespoir*” — düh és kétségbeesés — ült rá a filozófus eltorzult arcára, amihez az *Osservatore Romano* cikkírója ezt a magyarázatot fűzi: „Gondolható, hogy ez csak a régi tévedések ára volt” (*soltanto il prezzo degli errori antichi*).

Bármint legyen is azonban, Donvez közleménye mindenképpen figyelmet érdemel, mert az utolsó 12-hétnek legalább is külső menetét lényeges pontokban helyesbíti.

Sokak előtt felmerült már a multban is a kérdés, hogy milyen hatással van az időjárás az emberre. Ismerünk is bőven megállapításokat, amelyek a gyakorlati tapasztalásból szűrődtek le. Annál meglepőbb, hogy a komoly tudományos kutatás mennyire új keletű. A bonni Németországban például csak a legutóbbi években kezdett hozzá az állami meteorológiai szolgálat, s mint állítják, mindeddig ez az egyetlen nagyobb szervezet, amely az ilyen irányú vizsgálódásokat feladatai közé iktatta. Már az eddigi eredmények is valószínűvé teszik azonban, hogy nincs messze az idő, amikor orvosi részről is határozott igényeket támasztanak a meteorológiával szemben s a gyógyító intézmények is el fogják várni a céljainak megfelelő folyamatos tájékoztatást.

Az „orvosi-meteorológiai kutatóintézet” központja Hamburgban van. Fontosabb állomásai Königstein, Tübingen és Bad Tölz. Legfőbb teendőjük, hogy az időjárás 24 elemére vonatkozó adatokból feldolgozzák azokat, amelyek az orvosi tudományt érdekelhetik. Hogy pedig ezt mi érdekelheti, azt a hálózathoz bekapcsolt kutató orvosok és orvosi kutatóintézetek mondják meg.

Bad Tölz állomása például 1949 áprilisától 1953 áprilisáig félórás időközökben napi 48 mérest végzett, hogy a kutatók ellenőrizhessék a Manfred Curry-féle „aran-elméletet”. Aran tudvalevően csak más elnevezése az ózonnak, amely a légkör egyik anyaga. Igen erős szagú, köhögésre ingerlő, vastagabb rétegben kék színű gáz ez, amely elektromos kisülés hatására az oxigénből keletkezik. Az a szag, amelyet elektromos szikrázás közelében érzünk, jórészt az ózomból ered. A légkörben az ózont a föld felszíne fölött 20-50 kilométeres

magasságban, az u. n. ozonoszférában termelik a levegő oxigénjéből a rövidhullámú napsugarak. Innen száll alá az ózon a sztratoszférába, majd a középső troposzférába, amely a föld felszíne fölött 6—8 kilométerre húzódik. Hidegbetörések, zivatarok, fön és lefelé sikló éjszakai hegyi szelek hozzák azután talajközébe az ózont. Curry nézete az volt, hogy ez a talajmenti ózon nagyban befolyásolja az ember testi közérzetét, s ez az ózon az oka annak, hogy egyes embertípusok annyira megszenvedik az átvonuló hideg- vagy melegbetöréseket. A négy éven át folytatott mérések most azután kiderítették, hogy olyan levegőmozgások, amelyek az ózont alább hozzák, minden hirtelen változás nélkül, zavartalan időjárás mellett is történnek, miért is magának az ózonnak jelenléte nem magyarázza meg a fönös jelenségeknek a közérzetre ártalmas hatását. A talajmenti ózonnak tehát nincs meg az a szerepe, amelyet Curry tulajdonított neki.

Ha azonban itt nemleges eredményről kellett is szólnunk, az orvosi tudomány és a meteorológia együttműködése máris felfedezett több párhuzamosságot egyfelől az időjárás, másfelől a közérzet romlása, testi panaszok, a munkateljesítmény csökkenése, sőt üzemi balesetek között. A közlemény, amelyből mindezeket veszem, konkrét formában, sajnos, csak azokat a megfigyeléseket említi, amelyeket a fönnel, ezzel a magas Alpokból leszálló meleg és száraz széllel kapcsolatban 55 dél-bajorországi iskolában végeztek. Eszelték, hogy a fönbántalmak kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyi tanulót elővették. Lankadt a figyelmük, fáradtság fogta el őket, voltak, akik még hánytak is. S mindezeknek a jelenségeknek fizikai okuk is

volt, mert az orvosi vizsgálat megállapította, hogy a vér fehérjéjében erősen emelkedett.

Fokozatosan próbálják a problémákat meteorológiai oldalról megközelíteni. Meg kell találni mindenekelőtt a módszert az igen bonyolult időjárási jelenségek olyan kiemzésére, amelyet felhasználhat az orvosi tudomány. A tölzi állomás abból az alap gondolatból indult ki, hogy kell lennie bizonyos viszonyoknak a fiziológiai folyamatokban kimutatható 24 órás ritmus és a légköri történések 24 órás ritmusa között. Emellett szólnak a következő tények: a fiziológiai ritmus periódushossza minden embernél 24 óra, vagyis az az idő, amely alatt a földgömb egy fordulatot tesz; a ritmusok maximuma és minimuma minden embernél a nap ugyanazon időpontjára esik; eltérések még kizárólagosan éjjeli munka esetén sem lépnek fel; teljesen egyenlősített életmód sem szünteti meg ezt a ritmust; ez a ritmus a helyi időhöz van kötve és automatikusan alkalmazkodik az ember helyváltoztatásához, vagyis az új tartózkodási hely, illetve délkör ideje lesz az irányadó. Ebből következik: ha igaz az, hogy a fiziológiai ritmikát a légköri szabályozza, akkor a megszokott perióduson kívüli légköri folyamatoknak zavarniok kell a fiziológiai ritmikát. Ha tehát sikerül minőségileg és mennyiségileg elválasztani a perióduson kívüli időjárás-eseményeket a periódikus lefolyástól, akkor az orvosi tudomány hozzájut azokhoz az adatokhoz, amelyek világosságot vetnek az időjárás és az emberi természet összefüggéseire.

A tölzi állomás ezidőszent a talajhoz közeli térség pontosan mérhető elemeit: a levegő hőmérsékletét és páratartalmát vizsgálja. Vele párhuzamosan folynak az orvosi megfigyelések. Kiinduló

pont az átlagos hőmérsékletű és páratartalmú környezet s ennek változásait jegyzik fel négy irányban: hidegebb és nedvesebb, hidegebb és szárazabb, melegebb és szárazabb, végül melegebb és nedvesebb az átlagosnál. Az eddigi kísérletek azzal a megállapítással jártak, hogy nemcsak az eltérés magysága, de annak iránya is jelentős az emberre. Így a „melegnedves“ kilengés nehezíti a vérkeringést. Nagyobb kilengés a „hidegnedves“ felé rontja az ember hangulatát és károsan hat ki szellemi képességeire.

Mindez természetesen csak a kezdet kezdetét jelzi. Mint a közlemény is hangoztatja, hosszú és fáradtság munkára lesz még szükség, amíg a kutatók elérhetik kitűzött céljukat. A cél az, hogy olyan esetekben, amikor időjárási kilengések fenyegetnek, az orvosok felkészülhessenek azokra a betegek kezelésénél, főleg műtétéknél, s általában is elejét vehessék — akár megfelelő gyógyszerek előírásával — az érkezőbb szervezeten egyébként felépő zavaroknak.

*

A svájci reformátusok, elsősorban a zürichiek, hódolattal emlékeztek meg Heinrich Bullinger születésének 450-ik évfordulójáról. Bullinger 1504 július 18-án született és 1575 szeptember 17-én halt meg. Mindössze 27 éves volt, amikor a kappeli csatában elesett Zwingli utódaként őt emelte a zürichi főtemplom szószékére a városi tanács. Neki tulajdonítják a reformáció gyors megszilárdulását Svájc északi részében. Tevékenysége és hatása azonban messze túlterjedt hazájának határain. Azoknak a közleményeknek sorában például, amelyek az évforduló alkalmából jelentek meg, találtam egy kisebb tanulmányt, amely Bullinger és Magyarország kapcsolataival fog-

lalkozik. Szerzője, *Leo Weiss*, egyenesen „uralkodónak“ és „döntőnek“ mondja azt a befolyást, amelyet Bullinger a magyarországi reformáció alakulására gyakorolt. S gondolom, Weiss nem egy állítása és megállapítása érhet minket ujdonságként. Gondolom ezt annál inkább, mert lexikonaink szerint nálunk csak Ráth György irt erről a kérdéstről s az ő dolgozata is még 1896-ban látott napvilágot.

Hazánkban a lutheránus hitnek egyszerre három szellemi góca is támadt. Az egyiket a Boroszlóval élénk kereskedést űző szeptességi városok képezték, mindenekelőtt Bártfa és Kassa. A másik Budán a királyi ulvarban volt. Itt lutheránus érzelmű csoport alakult ki a fiatal II. Lajos gyámja, később főudvarmestere, Brandenburg György ögróf körül, aki két, Lutherhez pártolt papot hívott Budára, Johann Henkelt és Konrad Cordatust, s kinevezte őket udvari szónokká. Ezek csakhamar megnyerték Mária királynét s a királyné tanácsadóját, Johann Schneidpeck császári követet is az új tanításnak. amelyet ettől kezdve szabadon lehetett hirdetni a székváros főleg németajkú polgársága részére. A harmadik központot ugyancsak Budán találjuk. Ez a Mátýás király alapította humanisztikus akadémia és könyvtár volt, amelynek élén a Vehringerből származott Simon Gruner (Grynäus) és egy budai plébános állott. Ennek a társaságnak írásai — mondja Weiss — annyira megegyeztek Zwingli tanaival, hogy az egyébként ismeretlen nevű plébános fedőnevét — „Conrad von Ofen“ — Németországban sokáig Zwingli fedőnevének tartották.

A mohácsi vész után Gruner a török elől Németországba menekült s mint görög nyelvész a heidelbergi egyetemen kapott tan-

széket. Nemsokkal utána 1529-ben Baselbe hívták s haláláig, 1541-ig annak egyetemén tanított teológiát. Gyakran keresték fel itt magyar humanisták, akik az ő tanácsára és közvetítésére Zürich-hel is felvették a kapcsolatot. Így jutott hozzá Bullinger, hogy 1531 után már nemcsak a bécsi magyar udvari kancellárián, de Magyarországon meg nem szállt területén is állandó levelezői voltak. S megjegyzi Weiss, hogy ma is meg-lévő jelentéseik egészen gazdag, eddig azonban fel nem használt forrásul kínálkoznak a hódoltság-beli Magyarország történetéhez.

A reformáció magyar híveinek ez a viszonya Bullingerhez — folytatja Weiss — érthető módon nyomot hagyott hitbéli állás-foglalásaikon is. A Bullinger, Mycanius, Grynaeus és Megander által szövegezett 1536 évi „Confessio Helvetica prior“ lett mérv-adó a nálunk különösképen tért nyerő svájci irányzat előtt, míg az ország szláv és német lakosá-ga inkább a lutheranizmus ol-dalán maradt. Zürichben keresztül figyeltek fel a magyar protes-tánsok Genfre is, amikor Bullin-ger 1549-ben a „Consensus Tigurinus“-ban közös alapot teremtet-t az egész helvét reformáció szá-mára. Bullinger ugyanis több ma-gyar reformátornak is megküldte véleményezés végett a Consensus tervezetét. Eleget téve kívánsá-guknak, 1559-ben megíratta szá-mukra a zürichi egyház szokásait és intézményeit is. Ezt az érte-kezést nemcsak Svájcban, de Ma-gyarországon is ismételtelen kinyo-matták. Két évvel utána, 1561-ben egyenesen a magyar reformátusok részére rendszerbe foglalja hitbéli nézetait, s ezt a „Summá“-ját, amelyet — mint Weiss megállap-ítja — Svájcban mindeddig nem is ismerték, Magyarországon vi-szont már annakidején egyszerre két nyomda útján is nyilvánosság-

ra hozták. Weiss szerint ennek hatása alatt fogtak össze a Deb-recen környéki protestánsok és a svájci irányzat erdélyi hívei, hogy tudatos ellentétben Lutherrel és a szintén Svájból behozott unitá-rizmussal, megszervezzék és egy-séges tannal lássák el egyházukat.

Ezt a célt szolgálta a nagyvá-radi és marosvásárhelyi határozatok alapján 1562-ben elfogadott első magyar-református hitvallás, amely teljesen Bullinger szellemé-ben, a „zürichi szellemben“ fogal-mazza meg az Urvacsora tanát. Ezt a szűkkeretű hitvallást 1563-ban Heidelbergben németül is ki-adták. Jellemző, hogy az egyet-len példányt, amely megvan belő-le, a zürichi központi könyvtár-ban őrzik. Természetes azonban, hogy csupán az Urvacsora értel-mezésében való megégyezés nem bizonyulhatott elegendőnek. A lutheránusok támadó fellépése szükségessé tette, hogy egy álta-lános helvét hitvallást is alkossa-nak s minthogy ilyen akkoriban még magában Zürichben sem ké-szült, Bullinger 1561 évi magán-hitvallását pedig nem találták megfelelőnek, az 1562-es tarcali és az 1563-as tordai zsinatok a genfi Theodor Beza hitvallásához nyúltak s ennek segítségével fo-galmazták meg a még 1563-ban nyomtatásban is megjelent „Com-pendium doctrinae christianae“-t, amely már erős kálvinista voná-sokat mutat.

Melius Juhász Péter fölöttébb elégedetlen volt ezzel a fejlődés-sel s elhatározta, hogy Bullinger „Summá“-ja nyomán egy saját hitvallást dolgoz ki, amely való-ban újjárendezi és zárt egységbe foglalja az emberi életet. A ha-talmas mű, amelyet Weiss „az egyháztörténet legterjedelmesebb hitvallásának“ nevez, 1562-ben „Confessio Ecclesiae Debreccen-sis“ címmel jelent meg nyomta-tásban, de — akárcsak az említett

zsinati határozatok — meglehetősen hatástalan maradt. Tapasztalva a bizonytalanságokat, II. János király Erdély valamennyi protestánsát összehívta akkor Nagyenyedre. A „helvéték“ Kálvin „Optima inuendae concordiae ratio“-ját javasolták megegyezési alapul, a lutheránusok azonban mereven ellene voltak minden ilyen megoldásnak. Összebékélés helyett az lett az eredmény, hogy kihirdették az erdélyi helvét-református egyház önállóságát és függetlenségét.

Az erdélyi reformátusok felülkerekedése hamarosan zárkózásra készítette a tiszántúli magyar területen is a reformátusokat. Debrecen lett a központ. Mint-hogy azonban az unitárius és az anabaptista tanok betörése valamennyi erő összefogását sürgette, az 1567 február 24-től 26-ig tartott zsinati ülések keresztülvitték mindkét Tisza-part helvét-református egyházainak egyesítését. Tanbeli alapul azt a hitvallást fogadták el, amelyet Bullinger —

az ő 1561 évi magánhitvallásának kibővítésével — 1566-ban III. Frigyes pfalzi választó részére készített s amelyet még ugyanabban az évben a svájci református gyülekezetek „Második helvét hitvallás“ rangjára emeltek. Ezzel tehát — írja Weiss — Bullinger nagy műve, amelyben egymásra találtak az ő követői és a kálvinisták, lett a magyar református egyház dogmatikai alapja, amelyhez csakhamar odacsatlakozott kiegészítésül a Bullingertől erősen befolyásolt „Heidelbergi káté“.

Az 1646 évi országos magyar református zsinat kötelezővé tette ezt a Hitvallást az egész református egyházban, s a református lelkész ma is azt fogadja az avatási esküben, hogy az „egyház szimbolikus könyveit, azaz a Confessio Helvetica Posterior-t és a Heidelbergi kátét tiszteletben fogja tartani“. Bullinger szelleme és műve tehát mind a mai napig él a magyar református egyházban — fejezi be mindvégig érdekes tanulmányát Leo Weiss.

A KIS ÚT

„Most, születésének ezerhatszázéves évfordulója alkalmából, anynyiszor emlegetik Szent Agostont, én is kedvet kaptam a Vallomások elolvasására. Nagy csalódást okozott. Semmi különösen érdekeset nem találtam benne. Néha utal ugyan „bűnös életére“, de akárhány középszerűen megirt mai regényben is sokkal részletesebben boncolgatva találok a bűnös lelkiállapotát, mint ebben a világhírré szertett könyvben...“

Mindenekelőtt: ha egy mű másfélezer éven keresztül „világhírű“ marad, nem gondolja-e, hogy nagyobb tisztelettel illenék hozzányúlni a bírálatához? Hátha nem a műben van a hiba, hanem az olvasóban?

Sokan például már a mű címét is hamisan értelmezik. A Vallomás szó ugyanis nem felel meg mindenestül a latin Confessio fo-

galmának; ez a szó nemcsak vallomást jelent, hanem dicsőítést, magasztalást, Isten-dicséretet is. Szent Agoston művének címe tulajdonképp szabatosan így hangzanék: Szent Agoston dicsőítő, imádságos tanúságtétele Isten mérhetetlen jóságáról. Ez persze nem jól hangzik, de ha ilyen címmel került volna a kezébe, akkor talán nem keresett volna benne

különleges részleteket „a bűnös ember perverz lelkületéről.“

Leveléből úgy látjuk, hogy az Ön gondolkodására némileg károsan hatott az úgynevezett mélylélektannak, az öntudati élet kutatásának, népszerű megismerése is. Tudósok, orvosok, nevelők számára új világot nyitottak meg ezek a kutatások, de a lélek titkainak kellő előképzettség nélkül, megfelelő elmélyedés nélkül való fűrkészése bizony sok emberben tett már kárt, mert egyrészt kaput nyit egy önámító játék számára, másrészt felelőtlen kontárkodásra biztat egyeket, a maguk és mások lelkének rovására. Aki Szent Ágoston Vallomásai-ban a bűnöző életéből való különleges vagy érdekes részleteket keresi, ilyen önámító játékot — pszichológiai tanulmány címen ugyanazt teszi, mint az a kamasz, aki a fürdőkabin deszkarepedésin kukucska be. A Freud iskolájában nevelkelett írók könyveinek nagy közönségsikere — ha mindjárt, mint Ön mondja, közepesen megírt könyvek is — szomorú bizonyossága annak, mennyire kamaszlelkületű még az olvasóközönség nagy része. Még a lelki emberek közt is akadnak olykor, akik azt, amit egyébként megvetéssel utasítanak el, szívesen elolvassák, ha lélektani tanulmány címen kapják.

Mindez nem akar az úgynevezett fehér irodalom mellett való apológia lenni, amely hamis képet ad az életről, mert kihagyja belőle mindazt, ami csúnya és vétkes. Ugyanilyen hazug az az irodalom is, amely szüntelenül a szennyben és nyomorúságban, az abnormitásban és a defektusokban turkál és ezeket érdekesebbnek, gazdagabbnak, izgalmasabbnak tünteti fel, mint az egészséget, az életképeket, az előremutatót.

Szent Ágoston nem radírozza ki

az életből a rosszat, a bűnt. Elismeri, mint létező és ható tényt, mint szomorú tényt, de mint legyőzhető tényt. A rossznak anynyi szerepe van Vallomásaiban, mint a régi gót templomok alsó részeiben található furcsa szörnyalakoknak: azért vannak ott, hogy reájuk épüljön, — mintegy legyőzve őket, annál nagyobb szépségben és nagyságban emelkedjék fel a templom. Ágoston azért tesz bűnvallomást, hogy aztán a maga gyöngeségének bemutatása után vallomást tegyen az Isten végtelen jóságáról, gyöngédségéről, szeretetéről, türelméről és lelemenyességéről, amellyel magához emeli, magához öleli, magához köti a maga számára választott lelket.

Aki ezt keresi a Vallomásokban, az mindenesetre közelebb jut a könyv mondanivalójához, mint ha csak a bűnös természetrajzát akarná benne tanulmányozni. A Vallomások azonban ennél is sokkal több, a maga nemében páratlan mű, a legnagyobbak közül való, amiket valaha írtak. Ebből a könyvből tanul meg az európai ember önmagába nézni, a maga lelkét meglátni, tanulmányozni, elemezni. „Ne menj kifelé, magadba térj, ott van az igazság“ — mondja egy másik művében. Azt az utat, melyet ez a mondat kijelöl, a Vallomásokban előttünk járja végig ez a szellemóriás. És ez az utazás — egy gazdag, sokoldalú életből, evvől még gazdagabb lélek mélyein át az igazság: Isten felé —, amelyet a könyvön keresztül vele megtehetünk, nemcsak a legnagyobb szerűbb, de a legérdekesebb, legizgalmasabb utazás is.

Próbálja ilyen lelkülettel olvasni a Vallomásokat; akkor meg fogja érteni, miért tartozik az a világirodalom legolvasottabb könyvei közé.

F.